

Investigating the Non-material Factors of Incompatibility in Iran-Saudi Arabia Relations Based on Constructivism Theory

Sajad Janparvar Department of Politics and International Relations, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran. S.janparvar@iau.ac.ir

Ghasem Torabi Corresponding Author, Department of Politics and International Relations, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran. ghasemtorabi@iau.ac.ir

Javad Giahshenas Bonbazari Department of Politics and International Relations, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran. javad_giahshenas@iau.ac.ir

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Date received:

2025/08/08

Date approved:

2025/ 12/19

ABSTRACT

Relations between Iran and Saudi Arabia have been characterized by persistent rivalry, mistrust, and periodic tension despite their shared religious, geographical, and strategic significance in the Middle East. While conventional approaches largely explain this rivalry through geopolitical competition, material interests, and the regional balance of power, this study examines the non-material sources of incompatibility through the lens of constructivism. The main research question concerns the role of identity, ideological perceptions, beliefs, norms, and mutual threat perceptions in shaping and sustaining tensions between the two countries. The study employs a qualitative, descriptive-analytical methodology and draws upon library-based sources, including books, academic articles, and relevant documentary materials. The findings indicate that competing identities and ideological narratives have significantly influenced the definition of interests and threat perceptions in Iran–Saudi relations. The revolutionary and Shia-oriented identity of Iran has frequently contrasted with Saudi Arabia’s Sunni, monarchical, and conservative identity, contributing to processes of mutual othering and distrust. These identity-based differences have interacted with geopolitical and material competition, reinforcing regional rivalry. The study concludes that reducing tensions requires not only strategic accommodation but also the gradual transformation of antagonistic narratives, mutual perceptions, and identity-based interpretations.

Cite this Article: Janparvar,S , Toraby,G and Giahshenas Benbazari,J . (2025). Relations between Iran and Saudi Arabia have been characterized by numerous ups and downs and tensions in recent decades. *International Relations Researches*, 15(3), 291-214. doi: 10.22034/irr.2026.593073.2885

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2026.593073.2885

Introduction

Relations between the Islamic Republic of Iran and the Kingdom of Saudi Arabia have constituted one of the most consequential and persistent rivalries in the contemporary Middle East. Although the two countries share several important characteristics, including their Muslim identity, geographical proximity, strategic importance, and significant influence over regional political and economic developments, their bilateral relations have repeatedly been characterized by mistrust, competition, diplomatic crises, and indirect confrontation. The rivalry has extended beyond bilateral relations and has influenced political and security developments in Iraq, Syria, Lebanon, Yemen, Bahrain, and the broader Persian Gulf region. The 1979 Iranian Revolution represented a critical turning point in the development of the relationship because it introduced a revolutionary political identity and a distinctive conception of regional order that Saudi leaders perceived as potentially incompatible with the political and religious foundations of the Saudi state. Conventional explanations of Iran–Saudi rivalry have predominantly emphasized material variables, including geopolitical competition, the distribution of power, regional security dilemmas, energy resources, strategic alliances, and competition for regional influence. Although these factors are important, they cannot fully explain the persistence, intensity, and symbolic dimensions of the rivalry. The present study therefore focuses on non-material factors, particularly identity, beliefs, perceptions, ideological narratives, norms, and processes of “othering.” From a constructivist perspective, state interests and threats are not simply given by the material structure of the international system; rather, they are socially constructed through interaction, historical experience, shared meanings, and perceptions of self and other. The central research question is: What are the main non-material sources of incompatibility between Iran and Saudi Arabia, and how have identity, ideological perceptions, and intersubjective understandings contributed to the formation and continuation of their rivalry? The central argument is that the persistence of Iran–Saudi incompatibility cannot be adequately understood solely through material competition. Rather, mutually constructed identities and antagonistic ideological narratives have contributed significantly to the definition of interests, threat perceptions, and foreign-policy behavior on both sides.

Theoretical Approach

This study employs constructivism as its principal theoretical framework. Constructivism challenges approaches that treat state interests, identities, and threats as fixed or predetermined. Instead, it argues that international political reality is substantially shaped by socially constructed meanings, norms, identities, and intersubjective beliefs. From this perspective, states do not respond only to material capabilities; they also respond to how they interpret those capabilities and the identities of other actors. The constructivist approach is particularly useful for analyzing Iran–Saudi relations because the two states have developed competing

conceptions of political legitimacy, regional order, and Islamic identity. Following the Iranian Revolution, the Islamic Republic articulated a revolutionary identity emphasizing political Islam, resistance to external domination, opposition to perceived hegemonic powers, support for the Palestinian cause, and the establishment of an alternative regional order. Saudi Arabia, by contrast, has historically articulated an identity associated with monarchical political legitimacy, Sunni religious authority, conservative political order, and close strategic cooperation with Western powers. These divergent identities have contributed to the construction of mutually incompatible images of the other. Within this framework, sectarian identity should not be interpreted as an autonomous or purely religious cause of conflict. Rather, religious distinctions acquire political significance when they become incorporated into state identities, strategic narratives, and political mobilization. The Sunni–Shia distinction, therefore, interacts with broader ideological, geopolitical, and historical narratives. Processes of othering have contributed to the representation of the counterpart not merely as a competitor but, at particular historical moments, as an ideological or normative challenge to the political identity and regional aspirations of the other.

Methodology

The study adopts a qualitative, descriptive-analytical research design. Its objective is explanatory rather than statistical, with emphasis placed on identifying the meanings, perceptions, identities, and ideological constructions underlying the development of Iran–Saudi incompatibility. Data are collected through library-based research, including books, academic articles, scholarly studies, and relevant documentary materials concerning Iran–Saudi relations, Middle Eastern politics, identity, ideology, and constructivist international relations theory. The analysis proceeds through interpretation of the relevant historical and political developments in light of the central concepts of constructivism. Particular attention is given to identity formation, intersubjective perceptions, ideological narratives, threat construction, othering, and the interaction between domestic political identities and foreign-policy behavior. Rather than assuming that material interests independently determine state behavior, the study examines how material developments are interpreted through pre-existing and evolving ideational frameworks. The research consequently seeks to demonstrate how non-material structures contribute to defining what each state considers threatening, legitimate, desirable, or unacceptable.

Results and Discussion

The findings indicate that identity represents one of the most significant non-material foundations of Iran–Saudi incompatibility. The rivalry has been shaped by competing conceptions of political and religious legitimacy and by divergent interpretations of the appropriate regional order. The Iranian revolutionary identity and the Saudi monarchical-conservative identity have generated different

understandings of authority, legitimacy, political Islam, and regional leadership. Consequently, actions that might otherwise be interpreted as ordinary strategic competition have frequently been understood through broader ideological and identity-based frameworks. A second important finding concerns the role of mutual threat perceptions. Constructivism suggests that threats do not derive exclusively from objective capabilities; they are also produced through interpretation. The expansion of Iranian influence in the region has therefore been interpreted in Saudi strategic discourse not merely as a change in the regional balance of power but also as a potential ideological and political challenge. Conversely, Saudi Arabia's alliances, regional policies, and support for political forces opposed to Iran have been interpreted in Tehran through narratives concerning containment, external intervention, and efforts to restrict Iran's regional influence. These reciprocal perceptions have reinforced distrust and contributed to a self-reinforcing cycle in which each side interprets the actions of the other through an already established framework of suspicion.

Third, ideological narratives have played a significant role in transforming political and geopolitical competition into a broader struggle over regional identity and legitimacy. Religious differences between Sunni and Shia traditions have acquired political significance within the rivalry, particularly when connected with competing claims to leadership within the Muslim world. In this context, religious identity has operated not independently but in conjunction with political ideology and strategic interests. The Iranian discourse of resistance, anti-domination, support for Palestine, and opposition to perceived hegemonic intervention has contrasted with Saudi narratives emphasizing Arab and Sunni leadership, political stability, and opposition to revolutionary movements perceived as destabilizing.

A fourth finding concerns the importance of historical memory and accumulated perceptions. Once particular images of the counterpart become institutionalized within political discourse, subsequent developments are interpreted through those images. This process makes the relationship resistant to rapid transformation because each side possesses established expectations regarding the intentions of the other. Thus, even when the material circumstances of the regional system change, inherited perceptions and identity narratives may continue to reproduce distrust.

The analysis nevertheless indicates that material and non-material factors should not be treated as mutually exclusive. Geopolitical competition, energy interests, military capabilities, regional alliances, and strategic calculations interact continuously with identity and ideology. Constructivism contributes to the analysis by explaining how these material factors acquire meaning and why similar material developments may produce different responses depending on the identities and perceptions of the actors involved.

Conclusions and Suggestions

The study concludes that Iran–Saudi incompatibility is a multidimensional phenomenon in which material competition is deeply intertwined with non-material structures. Identity, ideology, historical perceptions, religious narratives, political norms, and processes of othering have contributed substantially to the formation and persistence of mutual distrust. The rivalry cannot therefore be adequately explained solely as a conventional struggle for power or regional influence. The constructivist perspective demonstrates that states define their interests partly through socially constructed understandings of themselves and others, and these understandings can reproduce conflict over extended periods. The study further concludes that identity is neither necessarily fixed nor inherently conflictual. Because identities are socially constructed and can evolve through interaction, changes in political discourse, institutional practices, and patterns of interaction may gradually transform the relationship. The improvement in diplomatic relations between Iran and Saudi Arabia in recent years provides an important indication that constructed perceptions are capable of change when political actors develop alternative frameworks for interpreting one another. Accordingly, several policy suggestions can be advanced. First, both countries should seek to reduce identity-based threat narratives and avoid political discourse that portrays the other as an inherently illegitimate or existential actor. Second, sustained diplomatic and security dialogue should be institutionalized to prevent misperceptions from escalating into crises. Third, areas of shared identity and interest—including Islamic cultural heritage, economic cooperation, regional stability, energy security, and the peaceful resolution of regional conflicts—can provide foundations for reconstructing more cooperative identities. Finally, reducing the political instrumentalization of sectarian differences and developing norms of mutual recognition could contribute to transforming the relationship from a zero-sum rivalry toward managed competition and, where conditions permit, selective cooperation. From a constructivist standpoint, the most durable reduction in incompatibility will require not only changes in strategic calculations but also gradual transformation of the meanings, identities, and narratives through which Iran and Saudi Arabia perceive one another.

Keywords: Identity; Constructivism; Incompatibility; Ideology. Iran, Saudi Arabia.

بررسی عوامل غیر مادی ناسازگاری در روابط ایران و عربستان سعودی بر پایه نظریه سازه انگاری

سجاد جان‌پرور گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

S.janparvar@iau.ac.ir

قاسم ترابی نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

ghasemtorabi@iau.ac.ir

جواد گیاه‌شناس بن‌بازاری گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

javad_giahshenas@iau.ac.ir

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه‌ها: هویت؛ سازه انگاری؛ ناسازگاری؛ ایدئولوژی تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۲۸	روابط ایران و عربستان سعودی در طی دهه‌های اخیر با فراز و فرودهای متعدد و پر تنش همراه بوده است. با وجود جایگاه ویژه و برجسته و مهم هر دو کشور در جهان اسلام و منطقه خاورمیانه، اختلافات سیاسی و ایدئولوژیک، به ویژه در زمینه هویت و نفوذ در کشورهای منطقه، موجب ایجاد ناسازگاری عمیق شده‌اند. این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه سازه انگاری، به بررسی نقش عوامل غیر مادی مانند هویت، انگاره‌ها و نگرش‌ها در شکل‌گیری و تداوم این اختلافات می‌پردازد و این پرسش را مطرح می‌کند که ریشه‌های ناسازگاری میان این دو کشور چیست و چه عواملی در شکل‌گیری آن نقش داشته‌اند؟ بر اساس سوال پژوهش، این فرض مطرح شده است که تقابل‌های هویتی و منازعات ایدئولوژیک موجود میان دو کشور، تاثیر بسزایی در بروز و استمرار اختلافات داشته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عامل هویت و عناصر برساخته از آن، از جمله باورها، نگرش‌ها، تاملات سیاسی و... تاثیر زیادی بر روابط میان ایران و عربستان داشته‌اند. در این پژوهش روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌های آن از طریق مطالعات کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند.

استناد به این مقاله: جان‌پرور، سجاد، ترابی، قاسم و گیاه‌شناس بن‌بازاری، جواد. (۱۴۰۴). بررسی عوامل غیر مادی ناسازگاری در روابط

ایران و عربستان سعودی بر پایه نظریه سازه انگاری. پژوهش‌های روابط بین الملل، ۱۵(۳)، ۲۹۱-۲۱۴

doi: 10.22034/irr.2026.593073.2885

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین الملل

ایران و عربستان سعودی، دو کشور مسلمان و دارای جایگاه ویژه در میان کشورهای منطقه خاورمیانه هستند. روابط ایران و عربستان سعودی از دهه‌های گذشته دستخوش فراز و فرودهای متعددی بوده است؛ به ویژه پس از انقلاب اسلامی ایران، که نقطه عطفی در شکل‌گیری نگرش‌های جدید میان دو کشور محسوب می‌شود. با این حال، تمایل هریک از آنها به کسب قدرت بیشتر نسبت به دیگری، با هدف ایفای نقش تاثیرگذارتر در روند تحولات منطقه، موجب شده است که همواره سایه اختلاف بر روابط دوجانبه سنگینی کند. موقعیت ژئوپلیتیکی این دو کشور در خاورمیانه، به ویژه در حوزه خلیج فارس، موجب شده است که رقابت میان آنها نه تنها در سطح دو جانبه بلکه در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نیز نمود یابد. این اختلافات را می‌توان برخاسته از برساخته‌های ذهنی و تضادهای اندیشه‌ای میان دو کشور دانست؛ از جمله تقابل هویتی، منازعات ایدئولوژیک، دشمن‌انگاری و تصورات ذهنی بازیگران سیاسی. هریک از طرفین، کشور را در تضاد با منافع خود تلقی می‌کند و این تصور را دارند که طرف دیگر ممکن است در هر زمان، بر اساس ایدئولوژی خود، اقداماتی در راستای منافع خویش انجام دهد که منافع طرف مقابل را به چالش بکشد یا تهدید کند که البته این نحوه تفکر بدبینانه بر گرفته از همان برداشتهای ذهنی بر گرفته از عوامل هویتی است. بررسی روابط ایران و عربستان به دلیل تاثیر گذاری مستقیم بر امنیت منطقه‌ای، بازار انرژی و تحولات جهان اسلام، از اهمیت ویژه‌ای در مطالعات روابط بین‌الملل برخوردار است. نگارنده در این پژوهش براین باور است که بدبینی‌های متقابل و مجموعه‌ای از انگاره‌ها و باورهای متضاد، ریشه در اختلافات هویتی میان ایران و عربستان سعودی دارند. براین اساس ساختارهای ذهنی، به اندازه‌ی ساختارهای مادی، در تعیین نوع روابط بین کشورها قدرت دارند و همانطور که اشتراکات هویتی می‌تواند موجب نزدیکی در روابط کشورها شود، تفاوت‌های هویتی نیز زمینه ساز تعارض و رقابت خواهند بود. نظریه سازه‌انگاری، برخلاف دیدگاه‌های واقع‌گرایانه که بر منافع مادی و قدرت تمرکز دارند، بر نقش هویت، انگاره‌ها و ساختارهای اجتماعی در شکل‌گیری رفتار دولت‌ها تاکید می‌کند. پس از وقوع انقلاب اسلامی ایران، در ساختار سیاسی عربستان این تصور شکل گرفت که انقلاب اسلامی نقطه مقابل و رو در روی حکومت آل سعود می‌باشد و دولت عربستان، جمهوری اسلامی ایران را دولتی رقیب و تجدیدنظر طلب می‌داند که با ایجاد نظم جدید در منطقه، بنیان‌های سلطنتی و نظام سنی حاکم را به چالش می‌کشد. از این رو، عربستان سعودی با تکیه بر این تصور، از سیاست‌هایی حمایت کرده که منجر به ضعیف‌تر شدن قدرت ایران شود. با توجه به اینکه نظریه

سازه انگاری بر نقش عوامل غیرمادی در کنار عوامل مادی در روابط بین الملل تاکید دارد، این مقاله با بهره گیری از این نظریه، به بررسی جایگاه و تاثیر عوامل هویتی در روابط میان ایران و عربستان سعودی می پردازد. در حالی که بسیاری از پژوهش ها به جنبه سیاسی و امنیتی روابط ایران و عربستان پرداخته اند، این مقاله تلاش دارد با تمرکز بر عوامل هویتی، تحلیل متفاوت از ریشه های ناسازگاری ارائه دهد. نگارنده براین باور است که چنین عواملی موجب سردی روابط میان دو کشور شده و زمینه ساز تقابل و رقابت های گسترده در سطح منطقه گردیده اند. ایران، بدلیل خاستگاه ایدئولوژیک شیعی خود، با ایدئولوژی وهابیت عربستان ناسازگاری دارد و این ناهم سازی از سوی عربستان نیز به همان اندازه احساس می شود. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش گردآوری داده ها مبتنی بر استفاده از منابع مکتوب است. روش تحلیل داده ها کیفی و شیو انجام آنها تحلیلی-توصیفی است؛ بصورتی که داده های گردآوری شده پس از توصیف، در راستای بررسی فرضیه پژوهش مورد تحلیل قرار می گیرند و روش بررسی فرضیه بصورت اثباتی است به این ترتیب که اطلاعات جمع آوری شده برای تایید فرضیه پژوهش استفاده می شود. در این پژوهش از روش نظری مبتنی بر سازه انگاری استفاده شده است و همانطور که در تحقیقات حوزه علوم انسانی، اغلب داده ها با ابزار کتابخانه ای گردآوری می شوند و نیاز به روش های میدانی مانند پرسشنامه یا مصاحبه نیست، در این پژوهش نیز اطلاعات مورد نیاز از طریق کتب و مقالات معتبر تأمین شده است.

۱. پیشینه پژوهش

بررسی آثار موجود نشان می دهد که پژوهش های انجام شده در حوزه روابط ایران و عربستان را می توان در دو دسته کلی جای داد: دسته اول پژوهش هایی که بر نقش هویت در ایجاد تنش و واگرایی تأکید دارند و دسته دوم پژوهش هایی که به شرایط همکاری و همگرایی با وجود تفاوت های هویتی پرداخته اند. که در ادامه دسته ای از مقالاتی که به عوامل هویتی به عنوان عوامل تنش زدا بررسی شده اند را بررسی می کنیم که باعث واگرایی شده اند. بیشتر پژوهش های انجام شده در این حوزه بر نقش هویت در ایجاد و تداوم تنش ها و واگرایی میان دو کشور متمرکز بوده اند. این پژوهش ها عمدتاً بر تفاوت های بنیادین هویتی (تشیع در ایران در برابر وهابیت در عربستان) به عنوان عامل اصلی اختلافات تأکید دارند: افشین متقی (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان «واکوی زمینه های ناسازگاری در روابط ایران و عربستان» به این نکته اشاره کرده است که پس از انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی ایران تلاش کرده است جایگاه

خود را در میان کشورهای مسلمان منطقه تقویت کند. این رویکرد با توجه به بنیان‌های شیعی آن، در تضاد با نگرش وهابی عربستان سعودی قرار گرفته است. متقی در ادامه نشان می‌دهد که رقابت‌های ژئوپلیتیکی و تمایل هر دو کشور به کسب نفوذ و قدرت منطقه‌ای، به تشدید تنش‌ها در روابط دوجانبه منجر شده است. با این حال، این پژوهش عمدتاً بر عوامل مادی و ژئوپلیتیکی در کنار عوامل هویتی تأکید دارد و کمتر به تحلیل عمیق نقش هویت در شکل‌گیری منافع و رفتار دو کشور پرداخته است.

در ادامه این مسیر پژوهشی، مهدی شیرازیان و گارینه کشیشیان سیرکی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «نقش هویت در روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی از ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸» به طور مشخص‌تری به نقش هویت در روابط دو کشور پرداخته‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که در دهه‌های اخیر، به‌ویژه طی تحولات پس از انقلاب اسلامی، تعارض هویتی میان ایران و عربستان با محوریت هویت شیعی-انقلابی ایران و هویت وهابی-سلفی عربستان بر روابط دو کشور سایه انداخته است. شیرازیان و کشیشیان معتقدند که این تفاوت‌ها، همراه با عوامل فرهنگی، ایدئولوژیک و رقابت‌های ژئوپلیتیکی، ساختار منافع و برداشت‌های امنیتی طرفین را شکل داده‌اند. این پژوهش گامی فراتر از پژوهش متقی برداشته و به طور خاص بر نقش هویت به عنوان متغیر تعیین‌کننده تأکید کرده است. با این حال، این پژوهش نیز عمدتاً بر دوره زمانی مشخصی (۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸) متمرکز است و به تحولات اخیر (از جمله دوره بن‌سلمان) توجه کافی ندارد.

مجید عباسی و نصرالله عسکری (۱۴۰۲) نیز در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر عامل هویت بر روابط ایران و عربستان سعودی پس از پیروزی انقلاب اسلامی» به طور مستقیم‌تر به تأثیر عامل هویت بر روابط دو کشور پرداخته‌اند. این پژوهش که در ادامه پژوهش‌های قبلی و با استفاده از چارچوب نظری سازه‌انگاری نگاشته شده، نشان می‌دهد که تفاوت‌های سیاسی-اجتماعی ناشی از ایدئولوژی انقلاب اسلامی ایران با محوریت آموزه‌های شیعه، در برابر تفکر وهابیت عربستان که با نظام سلطه همکاری دارد، موجب شکل‌گیری سیاست‌های تقابلی گرایانه در روابط دوجانبه، بحران‌های منطقه‌ای و رقابت‌های بین‌المللی شده است. این پژوهش از حیث بهره‌گیری از چارچوب نظری سازه‌انگاری گامی مهم در ادبیات موضوع محسوب می‌شود و به طور مشخص به نقش هویت به عنوان عامل اصلی واگرایی پرداخته است. با این حال، این پژوهش نیز عمدتاً بر اختلافات و تنش‌ها متمرکز است و به نمونه‌های همکاری و همگرایی با وجود تفاوت‌های هویتی توجه نکرده است. به رغم تأکید همگی پژوهش‌های پیشین بر نقش محوری عوامل هویتی در شکل‌گیری اختلافات ایران و عربستان و ارائه مصادیق متعدد از این اختلافات، همچنان

خا‌ل‌های تحقیقاتی مهمی در این حوزه وجود دارد. پژوهش حاضر با آگاهی از این خا‌ل‌ها، گامی فراتر از تحلیل‌های صرفاً سیاسی و امنیتی منطقه برداشته و به بررسی دقیق‌تری از رفتارهای بالقوه برخاسته از عوامل هویتی در دو کشور پرداخته است؛ عواملی که بر منافع، ترجیحات و نقش‌آفرینی آن‌ها در جهت‌گیری و الگوی رفتاری سیاست خارجی تأثیرگذار هستند. این رویکرد که در سایر پژوهش‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته، از جهاتی به نوآوری پژوهش حاضر انجامیده است.

۲. مبانی نظری: سازه انگاری

نظریه سازه انگاری از جمله نظریات دارای هستی‌شناسی ماتریالیستی می‌باشد که با رویکردی انتقادی دارای این اعتقاد می‌باشد که رویکردهای خردگرا به دلیل اینکه در تحلیل عناصر پیرامون خود به عناصر فرهنگی و مجموعه انگاره‌ها کم توجه هستند دارای نقص و ضعف‌هایی هستند. تحلیل جامع از عرصه بین‌الملل مستلزم آن است که مؤلفه‌هایی چون فرهنگ، هنجارهای اجتماعی، و انگاره‌های ذهنی در کنار ساختارهای مادی در نظر گرفته شوند (Iupovic, 2009: 118). محور عمده مورد توجه سازه‌انگاران، تأکید بر نقش و جایگاه ساختارهای معنایی، ایده‌ها، هنجارها و ارزش‌های بین‌ذهنی مشترک در تحلیل سیاست بین‌الملل است (Tork Ladani & Moradi, 2015: 5). از منظر سازه انگاری، ساختار نظام بین‌الملل بیش از آنکه بر توانمندی‌های مادی استوار باشد، بر توزیع انگاره‌ها و اندیشه‌ها مبتنی است، در این دیدگاه، تقدم معنا بر ماده اصل محوری تلقی می‌شود و بعد هستی‌شناختی آن از گذاره‌های بنیادین فرا نظری تشکیل شده است. متشکل از چند گزاره مهم و بنیادین می‌باشد:

۱- در نظریه سازه انگاری ساختارهای فکری و عناصر مادی هر دو نقش موثری در شکل‌دهی به نظام بین‌الملل دارند.

۲- هویت‌های بازیگران، جهت و نوع واکنش‌های آن‌ها را در تعاملات بین‌المللی مشخص می‌سازد.

۳- تعامل متقابل میان کارگزاران و ساختارها، زمینه‌ساز شکل‌گیری رفتارهای سیاسی در سطح جهانی است (Hadian, 2003: 919) از این رو سازه انگاری قائل به دیدگاه میانه است یعنی از یک سو بر اهمیت ایده‌ها، ذهنیات، قواعد، هنجارها، فرهنگ و رویه‌ها تأکید دارد و از سوی دیگر، نقش عوامل مادی و فیزیکی را نیز به طور کامل نفی نمی‌کند. به عبارت دیگر سازه انگاری معتقد است که روابط میان دولت‌ها و سیاست بین‌الملل را نمی‌توان صرفاً در قالب رفتارهای عقلانی و مبتنی بر عناصر مادی در

سطح ملی و جهانی تحلیل کرد بلکه در تحلیل رفتار کنشگران، توجه به عناصر فکری همچون هویت، ذهنیت، هنجارها، انگاره‌ها و ویژه فرهنگ، ضرورتی انکار ناپذیر است و باید جایگاه برجسته‌ای برای آنها در مطالعات روابط بین الملل در نظر گرفت (Phlpott, 2011: 32). به بیان دیگر سازه انگاران هم بر ابعاد مادی و هم غیر مادی حیات اجتماعی تاکید زیادی دارند. آمانوئل آدلر با تلفیق دو جنبه اساسی، سازه انگاری را دیدگاهی معرفی می‌کند که هم تاثیر جهان مادی بر کنش انسانی را نشان می‌دهد و هم نحو شکل‌گیری جهان مادی از طریق تعاملات انسانی را، که این فرایند وابسته به تفسیرهای پویا و هنجاری و معرفت‌شناختی از واقعیت مادی است. این دیدگاه بر نقش جهان مادی در ساخت اجتماعی تاکید دارد (Adler, 1999: 32).

از دیدگاه نیکلاس اوف، سازه انگاری با پذیرش تفکیک ذهن و ماده در سنت دکارتی، در عین حال نگاه انتقادی به پیش فرض‌های علمی تجربه‌گرا و واقع‌گرا دارد. او تاکید می‌کند که هرچند جهان بیرونی وجود دارد، شناخت آن بدون توجه به گفتمان‌های شکل گرفته پیرامونش، ناقص خواهد بود (Moshirzadeh, 2016: 327). به نظر رویس - اسمیت (۲۰۰۱) ساختارهای ذهنی از طریق ۳ مکانیسم اساسی در شکل‌گیری هویت کنشگران نقش دارد: ۱. تخیل: همانند ساختارهای فیزیکی، تخیل نیز بر درک کنش‌گران از قلمرو امکانات تاثیر می‌گذارد. این ساختارهای غیر مادی به افراد نشان می‌دهد که چگونه باید رفتار کنند و چه محدودیت‌هایی پیش رویشان قرار دارد. ۲. ارتباطات: کنشگران برای مشروعیت بخشی به رفتارهای خود، به هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی رجوع می‌کنند. ۳. محدودیت: حتی در صورتی که ساختارهای غیر مادی تاثیری بر تخیل یا ارتباطات نداشته باشند باز هم می‌توانند کنش را محدود کنند؛ به عبارتی، زبان توجیه‌گر رفتارها، خود به تنهایی مانع انجام برخی اعمال می‌شود (Moshirzadeh, 2016: 329). سازه انگاری دارای گرایش‌ها و شاخه‌های متنوع‌ای است، اما نقطه اشتراک همه آنها این است که در تحلیل‌های خود، علاوه بر عوامل مادی به نقش انگاره‌ها و باورهای مشترک توجه دارند (Daneshnia, 2015: 69). جان راگی بر این باور است که برجسته‌ترین ویژگی متمایز نظری سازه انگاری، در حوزه هستی‌شناسی نهفته است. او معتقد است که این رویکرد، روابط بین الملل را از منظر هستی‌شناسی رابطه محور تحلیل می‌کند و نقش مؤلفه‌های ذهنی همچون فرهنگ، هنجارهای اجتماعی و ایده‌ها را در شکل‌گیری واقعیت‌های سیاسی برجسته می‌سازد. (Ruggie, 1998: 4). براین اساس سازه انگاران به مفهومی از علیت توجه دارند که نقش موالفه انگاره‌ای و مشاهده ناپذیر را نیز در نظر بگیرند. جان راگی در این زمینه به «علیت ایده‌ای» اشاره می‌کند (Dehghani Firooz Abadi &

(122: Dashtgerd, 2019) با توجه به این مطالب بیان شده، در این پژوهش نویسنده هویت را به عنوان یک متغیر علی که دولت‌ها براساس آن دست به کنش می‌زنند در نظر گرفته و معتقد است که این هویت‌ها هستند که در تصمیم‌گیری دولت‌ها تاثیرگذار می‌باشند و نویسنده بر مبنای نظریه سازه انگاری معتقد است که هویت یک دولت با ارجاعات ارزشی به گذشته و آینده کشور شکل می‌گیرد. و در ادامه بر همین پایه و اساس به بررسی هویت‌های جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی پرداخته شده و تاثیر هویت‌ها در سیاست خارجی آنان و در نهایت ارتباط دو کشور مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳. مفهوم هویت و هویت ملی

در این پژوهش، تمرکز زیادی به بررسی مفهوم هویت شده است؛ به ویژه اینکه جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی چگونه ایدئولوژی و ساختار سیاسی خود را بر پایه آن بنا نهاده‌اند و تا چه حد نسبت به هویت طرف مقابل، موضع حمایتی، بی طرف یا مخالفت آمیز دارند. هویت نظام سیاسی ایران شامل مؤلفه‌های چون «ایرانی بودن، اسلام شیعی، رویکرد انقلابی و سیاست عدم تعهد» است. در مقابل عربستان سعودی هویتی مبتنی بر «عرب بودن، اسلام سنی/سلفی، محافظه کاری و همسوی با غرب، را دنبال می‌کند. این هویت‌ها با تعریف از «خود»، نوع نگاه به «دیگری» را نیز شکل می‌دهند و در نتیجه، بر منافع، ترجیحات و نقش آفرینی هر کشور در عرصه منطقه‌ای و بین المللی اثرگذارند. بسته به شرایط داخلی، منطقه‌ای و جهانی، این هویت‌ها در دوره‌های مختلف روابط میان ایران و عربستان، گاه برجسته‌تر و گاه کمرنگ‌تر شده‌اند و برداشت‌های متفاوتی از «دیگری» را رقم زده اند که در نحو تعامل دو کشور نقش داشته است. تحلیل ساختار به ما امکان می‌دهد روابط کشورها را بر پایه تغییرات قدرت در سطح جهانی و منطقه‌ای بررسی کنیم. ساختارهای دو قطبی و تک چند قطبی، به ویژه نقش ایالات متحده و نوع تعامل آن با ایران و عربستان، تاثیر مستقیمی بر روابط این دو کشور دارند- (Saei & Alikhani, 2013: 110-111)

۴. انواع هویت از دیدگاه ونت

«از دیدگاه ونت» دولت‌ها در نظام بین الملل همچون افراد جامعه دارای هویت خاصی هستند. این هویت‌ها نقش تعیین کننده‌ای در شکل‌گیری رفتار آن‌ها دارند و امکان پیش بینی کنش‌هایشان را فراهم می‌سازد. این هویت‌ها در گذر زمان و در تعامل با هویت‌های دیگر شکل گرفته است و تاثیر زیادی در تصمیم‌گیری در سیاست خارجی دارند سه نوع هویت از نظر ونت عبارتند از؛ هویت نوعی، هویت

نقشی و هویت جمعی. او همچنین میان منافع عینی و ذهنی تفاوت قائل می‌شود؛ به این معنا که منافع عینی شامل نیازها و الزامات عملکردی هستند که تحقق آن‌ها برای حفظ و بازتولید هویت ضروری است. در واقع، هر چهار نوع هویت برای استمرار خود نیازمند تأمین این منافع هستند (Wendt, 1999:326-327). مهم‌ترین و اصلی‌ترین منابع هویتی دو کشور ایران و عربستان سعودی در دو جدول زیر بصورت تفکیک ارائه شده است؛

جدول (۱) منابع هویتی جمهوری اسلامی ایران (Abbasi & Askary, 2024: 195)

منابع هویتی	توضیح
دین اسلام و مذهب شیعه	هویت اسلامی – مذهبی
گفتمان مردم سالاری دینی	افزایش نقش مردم در حکومت داری
گفتمان عدالت طلبی	مقابله با ظلم و بی عدالتی
حمایت از مستضعفین	مانند مردم یمن
حمایت از جنبش‌های آزادی بخش	حمایت از آرمان‌های فلسطین
مقابله با توسعه طلبی قدرت‌های استکباری	مقابله با هژمونی و زیاده خواهی امریکا
ایجاد محور مقاومت	اتحاد و ائتلاف جهان اسلام

منابع هویتی عربستان سعودی	توضیح
اسلام وهابی	ایدئولوژی حاکم بر نهادهای پادشاهی
هویت عربی	وحدت جهان عرب با محوریت سعودی
تعصب و نظام قبیله‌ای	تاکید بر خاندان آل سعود و شاهزادگان سعودی
اتحاد ائتلاف با امریکا و غرب	در هم تنیدگی امنیتی با امریکا
ادعای رهبری جهان اسلام	با توجه وجود اماکن متبرکه اسلام
حفظ وضع موجود	محافظه کاری

جدول (۲) منابع هویتی عربستان سعودی (Abbasi & Askari, 2024: 198).

۵. مبانی هویتی جمهوری اسلامی ایران

۱-۵. مؤلفه های اصلی هویت جمهوری اسلامی ایران

مبانی هویتی جمهوری اسلامی ایران، ترکیبی چندلایه از عناصر ایرانی، اسلامی و انقلابی است که در یک نظام معنایی به هم پیوسته، هویت ملی و سیاست خارجی این کشور را شکل می دهند. اسلام شیعی به عنوان بنیادی ترین مؤلفه، جهان بینی نظام را تعیین کرده و خط کش اصلی دوستی ها و دشمنی ها را ترسیم می کند؛ به گونه ای که باور به مهدویت نیز بر جهت گیری فراملی و رسالت گرای آن می افزاید (Abbasi, 195: 2024) & در کنار آن، تاریخ و تمدن کهن ایران، به عنوان حافظه ای مشترک، به بازتولید هویت و تعریف «خود» و «دیگری» کمک می کند (Motaghi & Kazemi, 2007: 219) زبان فارسی نیز به عنوان عامل وحدت بخش، پیونددهنده فرهنگ پیشااسلامی و پسااسلامی است (Tork Ladani & Moradi, 2015: 16) مکتبی بودن نظام، آن را به یک «امت» و «رسالت» فراملی پیوند می زند که در قالب گفتمان عدالت طلبی و حمایت از آرمان فلسطین، به مبارزه با استکبار و حمایت از مستضعفین ترجمه می شود در نهایت، نظام مردم سالاری دینی، هویت نظام را از مدل های استبدادی و سکولار متمایز می کند و به آن مشروعیت می بخشد (Bashirich, 2014: 246). این مؤلفه ها در کنار یکدیگر، هویتی را شکل می دهند که به طور هم زمان، بر پایه های ایرانی-اسلامی استوار و در عین حال، انقلابی و فراملی است.

۵-۲ جایگاه هویت در سیاست خارجی ایران

براساس رهیافت سازه انگاری، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب اسلامی، نه بر پایه ساختارهای مادی قدرت، بلکه بر اساس نظام معنایی و ارزش خاصی شکل گرفته است که از مؤلفه های هویتی این کشور نشأت می گیرد. این مؤلفه ها شامل دین و مذهب، تاریخ و تمدن، گفتمان عدالت طلبی، آرمان فلسطین، و نظام مردم سالاری دینی هستند که مجموع، تعریف ایران از «خود» را در برابر «دیگری» شکل می دهند. در این چارچوب، هویت جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک بازیگر «اسلامی-شیعی-انقلابی» موجب شده است که رفتار سیاست خارجی آن در تعامل با دیگر کشورها، به ویژه کشورهای محافظه کار عربی و قدرت های غربی، براساس ارزش ها و باورهای ایدئولوژیک تنظیم شود. این رفتارها نه صرفاً واکنش به تهدیدات مادی، بلکه بازتابی از برداشت های هویتی ایران نسبت به محیط بین المللی و منطقه ای هستند. به عبارت دیگر، نوع هویتی که جمهوری اسلامی ایران برای خود

تعریف کرده، جهت گیری سیاست خارجی آن را تعیین می‌کند زیرا هویت، منافع را شکل می‌دهد و منافع، رفتار را هدایت می‌کند. این دیدگاه در نظریه سازه انگاری به روشنی توسط ونت مطرح شده است، جایی که او تأکید می‌کند «ساختارهای بین‌المللی نه فقط از توزیع مادی قدرت، بلکه از ساختارهای بین‌ذهانی و هویتی شکل می‌گیرد» (Wendt, 1999: 326-327). در همین راستا، قوام نیز تأکید می‌کند که «رفتار جمهوری اسلامی ایران در عرصه بین‌الملل، متأثر از ارزش‌های انقلاب هویت اسلامی-شیعی بازتعریف شده اند» (Ghavam, 2001: 122) بنابراین مؤلفه‌های هویتی تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران را می‌توان در سه دسته کلی جای داد:

۱- بعد مذهبی (اسلام شیعی و مهدویت): اسلام شیعی به عنوان بنیادی‌ترین مؤلفه هویتی، جهان‌بینی و ارزش‌های راهبردی جمهوری اسلامی را تعیین می‌کند. این مؤلفه تصویری مشخص از «ما» در برابر «دیگران» (به ویژه غرب و جریان‌های رقیب در جهان اسلام) ارائه می‌دهد و مفاهیمی مانند بقا، بازدارندگی و مقابله با استکبار را در اولویت سیاست‌های کلان قرار می‌دهد (Ghavam, 2001: 122). همچنین باور به مهدویت، به کنش‌های جمهوری اسلامی جهت‌گیری فراملی و رسالت‌گرا بخشیده و زمینه‌ساز مفاهیمی چون «انتظار سازنده» و «زمینه‌سازی برای ظهور» شده است (Soleimani, 2012: 187). در عمل، این مؤلفه را می‌توان در حمایت ایران از گروه‌های مقاومت در فلسطین، لبنان و سوریه مشاهده کرد که به عنوان بخشی از «جبهه مقاومت» در برابر «استکبار جهانی» تعریف می‌شوند.

۲- بعد سیاسی (حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش و بازدارندگی همه‌جانبه): جمهوری اسلامی ایران با الهام از آموزه‌های قرآنی و قانون اساسی، خود را موظف به حمایت از مستضعفین در برابر مستکبرین و جنبش‌های آزادی‌بخش در سراسر جهان می‌داند (Yazdani et al., 2012: 22-23). این مؤلفه، در کنار راهبرد «بازدارندگی همه‌جانبه» که با استناد به آیات دفاعی قرآن (مانند آیه ۶۰ سوره انفال و آیه ۲۰۰ آل عمران) مشروعیت یافته، به تقویت توان دفاعی و آمادگی در برابر تهدیدات خارجی انجامیده است (Ayorloo & Maghsoudi, 2018: 101). برای نمونه، برنامه موشکی و هسته‌ای ایران، هرچند از سوی غرب تهدید تلقی می‌شود، اما از منظر نخبگان ایرانی، تجلی عینی راهبرد بازدارندگی در برابر تهدیدات وجودی است که ریشه در هویت جمهوری اسلامی دارد (Torabi & Rezaee, 2012: 11).

۳- بعد فرهنگی (آگاهی تاریخی و زبان فارسی): حافظه تاریخی ایرانیان، با روایت‌هایی از تمدن‌های قدرتمند و نیز خاطرات تلخ تهاجم و اشغال، نقشی کلیدی در برساخت «خود» و «دیگری» ایفا می‌کند (Motaghi & Kazemi, 2007: 219). زبان فارسی نیز به عنوان عامل وحدت‌بخش و واسطه میان

فرهنگ پیشااسلامی و پسااسلامی، به استمرار هویت ایرانی در عین پذیرش اسلام کمک کرده است (Tork Ladani & Moradi, 2015: 16-17) این بعد فرهنگی در سیاست خارجی ایران، به ویژه در تقابل با هویت عربی-قبیله‌ای عربستان، نقش مهمی ایفا کرده است.

۳-۵. سازه‌های هویت ملی در جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، نه تنها یک دگرگونی سیاسی، بلکه تحولی بنیادین در نظام معنایی و هویتی ایران ایجاد کرد که گسستی عمیق با هویت غرب‌گرای دوران پهلوی به شمار می‌رفت. این انقلاب، در پی دگرگونی‌های معنایی و تحول در گفتمان‌های سیاسی، موجب شکل‌گیری نوعی هویت تازه در ایران شد؛ هویتی که از گرایش به غرب در دوران پیش از انقلاب، به نوعی تقابل و ستیز با غرب پس از انقلاب تبدیل شد. این تحول، حامل آرمان‌ها و منافع نوینی برای کشور بوده و گفتمان‌های شکل‌گرفته در این بستر، مجموعه‌ای از مفاهیم را در بر می‌گیرد که به هویت جمهوری اسلامی معنا و جهت می‌بخشند (Bashirieh, 2014: 246). به عبارت دیگر، انقلاب اسلامی با ارائه الگویی بدیل از هویت، در صدد برآمد تا ضمن نفی ارزش‌های غربی، الگویی بومی و مبتنی بر آموزه‌های اسلامی را به عنوان جایگزین معرفی کند. این هویت جدید، برآمده از ترکیب چندین سازه (مؤلفه) اساسی است که در هم آمیختگی با یکدیگر، ساختار هویتی جدیدی را پس از انقلاب اسلامی شکل داده‌اند.

بنیادی‌ترین سازه هویتی جمهوری اسلامی ایران، اسلام شیعی است که جهان‌بینی، ارزش‌ها و هنجارهای راهبردی نظام را تعیین می‌کند. اسلام شیعی به عنوان مهم‌ترین مؤلفه هویتی، تصویری مشخص از «ما» در برابر «دیگران» (به ویژه غرب و جریان‌های رقیب در جهان اسلام) ارائه می‌دهد و مفاهیمی مانند بقا، بازدارندگی و مقابله با استکبار را در اولویت سیاست‌های کلان قرار می‌دهد (Alishahi et al., 2023: 192). همچنین باور به مهدویت، به عنوان یکی از شاخه‌های اساسی این هویت، به کنش‌های جمهوری اسلامی جهت‌گیری فراملی و رسالت‌گرا بخشیده و زمینه‌ساز مفاهیمی چون «انتظار سازنده» و «زمینه‌سازی برای ظهور» شده است (Soleimani, 2011: 187). در کنار اسلام شیعی، گفتمان استقلال‌طلبی و مقابله با سلطه، به عنوان یکی دیگر از سازه‌های اصلی هویت ملی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایفا کرده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، گفتمان تازه‌ای مبتنی بر استقلال، خودباوری و مقابله با سلطه شکل گرفت که ساختارهای سیاسی و ارزش‌های ملی را دگرگون کرد و مفاهیمی چون امت اسلامی، مقاومت در برابر استکبار و فرهنگ بومی را به عناصر کلیدی سیاست داخلی و خارجی ایران تبدیل نمود (Hesabi & Ider, 2018: 45). این گفتمان، در قالب شعار «نه شرقی،

نه غربی» تجلی یافت و ایران را به عنوان بازیگری مستقل و غیرمتعهد در نظام بین‌الملل معرفی کرد. این سازه، به حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش و مقابله با استکبار جهانی ترجمه شده و در قانون اساسی (اصل ۱۵۴) نیز به صراحت بدان اشاره شده است. میراث تاریخی و تمدنی ایران و زبان فارسی، دو سازه فرهنگی مهم دیگر هستند که نقش بسزایی در بازتولید هویت ملی ایفا می‌کنند. تاریخ و تمدن کهن ایران، به عنوان حافظه‌ای مشترک، نقشی کلیدی در بازتولید هویت ملی و تعریف «خود» و «دیگری» ایفا می‌کند و با روایت‌هایی از تمدن‌های قدرتمند و نیز خاطرات تلخ تهاجم و اشغال، به برساخت هویت و مشروعیت‌بخشی به کنش‌های سیاسی کمک می‌کند (Motaghi & Kazemi, 2007: 219).

همچنین زبان فارسی به عنوان یکی از پایه‌های اصلی وحدت ملی و استمرار فرهنگی، نقش بسزایی در حفظ هویت ایرانی در طول قرن‌ها داشته است. این زبان با توانمندی‌های ممتاز خود، نه تنها به عنوان محور فرهنگ و تمدن ایرانی، بلکه به عنوان عامل وحدت‌بخش در میان اقوام و گویش‌های مختلف، ایفای نقش کرده و واسطه‌ای برای پیوند میان فرهنگ پیشااسلامی و پسااسلامی ایرانیان بوده است. (Tork Ladani & Moradi, 2015: 16) در نهایت، نظام مردم‌سالاری دینی به عنوان یکی دیگر از سازه‌های اساسی هویت ملی، بر نقش مردم در تعیین سرنوشت خود، در چارچوب موازین شرعی تأکید دارد. جمهوری اسلامی، برآمده از انقلابی است که با مشارکت گسترده مردم به پیروزی رسید و این مؤلفه، هویت نظام را از مدل‌های استبدادی و نیز از مدل‌های سکولار مردم‌سالاری متمایز می‌کند و به آن مشروعیت و پویایی می‌بخشد (Bashirieh, 2014: 246). این سازه‌ها در کنار یکدیگر، هویتی را شکل می‌دهند که بر پایه‌های ایرانی-اسلامی استوار و در عین حال، انقلابی، مستقل و فراملی است. این هویت، به عنوان یک کل واحد، منافع ملی، ترجیحات و الگوی رفتاری سیاست خارجی ایران را در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی تعیین می‌کند و درک آن، پیش‌نیاز هرگونه تحلیل از روابط جمهوری اسلامی ایران با دیگر بازیگران منطقه‌ای، به ویژه عربستان سعودی، به شمار می‌رود.

۶. تحول روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی و رقابت بر سر رهبری جهان اسلام

پیش از انقلاب اسلامی، اشتراک در تهدیدهای منطقه‌ای (مانند ناسیونالیسم عربی و نفوذ شوروی) و اتحاد با آمریکا در چارچوب دکترین نیکسون، الگویی خاص از تعامل میان ایران و عربستان سعودی ایجاد کرده بود. در این دوره، ایران و عربستان به عنوان دو ستون اصلی حفظ ثبات و نظم منطقه‌ای تحت حمایت آمریکا شناخته می‌شدند و روابط آن‌ها بر اساس همکاری در زمینه‌های امنیتی،

اقتصادی و نفتی تنظیم می‌گردید (Dehshiri, 2015: 71-72). اما با وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، روابط دو کشور وارد مرحله‌ای کاملاً متفاوت و سرشار از تنش و رقابت شد. انقلاب اسلامی با ارائه الگویی بدیل از هویت، گسستی عمیق در نظام معنایی حاکم بر روابط منطقه‌ای ایجاد کرد و نظم مستقر را که عربستان یکی از ارکان اصلی آن بود، به چالش کشید. انقلاب اسلامی نه تنها یک دگرگونی سیاسی، بلکه تحولی بنیادین در نظام معنایی و هویتی ایران ایجاد کرد که گسستی عمیق با هویت غرب‌گرای دوران پهلوی به شمار می‌رفت. هویتی که جمهوری اسلامی ایران بر پایه آن شکل گرفت، ترکیبی از مؤلفه‌های ایرانی و اسلامی با تأکید بر مذهب شیعه، رویکردی انقلابی و سیاست عدم تعهد (نه شرقی، نه غربی) است. این هویت جدید، در تقابل با هویت دوران پهلوی (مبتنی بر غرب‌گرایی و سکولاریسم) و نیز در تضاد با هویت محافظه‌کار عربستان سعودی تعریف می‌شد (Bashirieh, 2014: 245).

به عبارت دیگر، انقلاب اسلامی با طرح گفتمان «مقاومت در برابر استکبار» و «حمایت از مستضعفین»، خود را در تقابل با نظام سلطه و متحدان منطقه‌ای آن (از جمله عربستان سعودی) قرار داد و این تقابل، به تدریج به یکی از محورهای اصلی سیاست خارجی ایران تبدیل شد. در نقطه مقابل، عربستان سعودی دارای هویتی عربی، اسلامی با گرایش سنی/وهابی، محافظه‌کارانه و هم‌راستا با سیاست‌های غربی (به ویژه آمریکا) است. این هویت، ریشه در اتحاد تاریخی محمد بن سعود و محمد بن عبدالوهاب (۱۷۴۴ میلادی) دارد و بر اساس آن، خاندان آل سعود مشروعیت خود را از حمایت از اسلام وهابی و حراست از اماکن مقدس (مکه و مدینه) کسب می‌کند. (Steinberg, 2005: 12) عربستان سعودی با تأکید بر جایگاه مذهبی خود به عنوان «خادم الحرمين الشريفین»، مدعی رهبری جهان اسلام و نگهداری از اماکن مقدس است. این جایگاه، به عربستان بعدی فراملی و رسالت‌گرا بخشیده و آن را به عنوان «محور جهان اسلام» معرفی کرده است. با این حال، هویت عربستان نیز در دوره محمد بن سلمان دستخوش تحولات عمیقی شده است و از یک هویت صرفاً وهابی-فراملی به سمت هویتی مبتنی بر «ملت سعودی» و «مدرنیزاسیون» در حال حرکت است (Alishahi et al., 2023: 195). با این حال، تحولات هویتی عربستان در دوره محمد بن سلمان، از جمله تأکید بر «چشم‌انداز ۲۰۳۰» و کاهش نقش ایدئولوژی وهابی در سیاست خارجی، تا حدی به تعدیل این رقابت انجامیده است. توافق از سرگیری روابط ایران و عربستان در پکن (۲۰۲۳) را می‌توان یکی از پیامدهای این تغییرات هویتی دانست؛ چراکه بازنمایی ایران از «دشمن ایدئولوژیک» به «رقیب منطقه‌ای» تغییر یافته است. با این حال، رقابت بر سر رهبری جهان اسلام همچنان به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی روابط دو کشور باقی مانده است و تحولات اخیر، هرچند گامی در

جهت کاهش تنش‌ها بوده، اما نتوانسته است به طور کامل این رقابت هویتی را از بین ببرد. در مجموع، تحول روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی و رقابت بر سر رهبری جهان اسلام، بازتابی عینی از تقابل هویتی و گفتمانی دو کشور است که درک آن، پیش‌نیاز هرگونه تحلیل از روابط دو کشور و طراحی راهکارهایی برای مدیریت تنش‌های منطقه‌ای به شمار می‌رود.

۷. تاثیر هویت بر روابط ایران و عربستان

۷-۱ تقابل هویتی شیعه و سنی در سیاست منطقه‌ای

اختلافات مذهبی میان ایران و عربستان، به ویژه تقابل شیعه و سنی، یکی از مهم‌ترین عوامل واگرایی در روابط دو کشور محسوب می‌شود. این تفاوت مذهبی نه تنها در سطح داخلی بلکه در سیاست منطقه‌ای نیز نمود یافته و موجب شکل‌گیری جبهه‌های متضاد در بحران‌های منطقه‌ای شده است (Alishahi et al., 2023: 195). با این حال، تقابل هویتی میان ایران و عربستان سعودی، فراتر از اختلافات صرفاً مذهبی، به شکل‌گیری برداشت‌های متقابل خصمانه و بازتولید بی‌اعتمادی در سطح نخبگان سیاسی و اجتماعی دو کشور منجر شده است. این تقابل، به عنوان یکی از مصادیق بارز «دیگری‌سازی» در روابط بین‌الملل، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به سیاست خارجی و رفتار منطقه‌ای دو بازیگر ایفا کرده است (Saei & Alikhani, 2013: 108). تقابل هویتی میان ایران و عربستان سعودی، فراتر از اختلافات مذهبی، به شکل‌گیری برداشت‌های متقابل خصمانه و بازتولید بی‌اعتمادی در سطح نخبگان سیاسی و اجتماعی دو کشور منجر شده است. هویت شیعی ایران با گفتمان مقاومت و ضد سلطه، در تضاد با هویت سنی محافظه‌کار عربستان قرار دارد که خود را حافظ اسلام سنی و نظم منطقه‌ای می‌داند. این تضاد، نه تنها در سیاست داخلی بلکه در سیاست خارجی نیز بازتاب یافته و موجب تنظیم رفتارهای منطقه‌ای براساس رقابت و تقابل شده است (Shirazian & Keshishian, 2020: 112).

۷-۲ مواضع متضاد در بحران‌های منطقه‌ای

در بحران‌هایی مانند سوریه، یمن و بحرین، ایران و عربستان مواضع کاملاً متضادی اتخاذ کرده‌اند. ایران از دولت‌ها و گروه‌های مقاومت حمایت کرده، در حالی که عربستان از مخالفان آن‌ها حمایت نموده است. این تضادها، ریشه در تفاوت‌های هویتی و گفتمانی دو کشور دارد (Ghavam, 2011: 12). در بحران‌های منطقه‌ای نظیر سوریه، یمن و بحرین، جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در دو سوی متقابل

قرار گرفته‌اند. ایران با حمایت از دولت‌های قانونی و گروه‌های مقاومت، تلاش کرده است نظم منطقه‌ای را بر اساس گفتمان ضد سلطه و محور مقاومت بازتعریف کند (Motaghi, 2015: 150). رسانه‌های سعودی که تحت کنترل شدید دولت کار می‌کنند، در ماه‌های اخیر روایت‌های متفاوتی درباره رابطه پیچیده این کشور با ایران بازتاب داده‌اند. بررسی برنامه‌های گفت‌وگوی تلویزیونی و تفسیرهای رسانه‌ای این شبکه‌ها نشان می‌دهد که فضای پیام‌رسانی چندپاره‌ای شکل گرفته است که در آن تفاوت‌های ظریفی در لحن و محورهای مورد تأکید دیده می‌شود. این پوشش رسانه‌ای، هم‌زمان میان حمایت آشکار از همکاری‌های دوجانبه و محکومیت شدید ایران در نوسان بوده است. انتقاد از ایران نه تنها بر حمایت تهران از گروه‌های نیابتی منطقه‌ای متمرکز بوده، بلکه پس از تحولات اخیر منطقه‌ای نیز افزایش یافته است (همان). با این حال، پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ادبیات رسانه‌ای ایران در مورد عربستان سعودی بعد از احیای روابط دیپلماتیک در مارس ۲۰۲۳ به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای بهبود یافت (Rasan-III, 2024). اما در شرایط ناآرام منطقه‌ای ناشی از تنش‌های نظامی در خاورمیانه، از جنگ غزه گرفته تا جنگ‌افروزی‌های اخیر میان ایران و اسرائیل و مطرح شدن موضوع عادی‌سازی روابط عربستان و اسرائیل، ادبیات رسانه‌ای ایران در قبال عربستان سعودی بار دیگر لحن تنیدی به خود گرفت (Rasan-III, 2024).

۳-۷. نقش نمادها، رسانه‌ها و گفتمان‌های هویتی در تشدید تنش

رسانه‌های رسمی و غیر رسمی در هر دو کشور، با بازنمایی نمادهای هویتی و تقویت گفتمان‌های متقابل، به تشدید فضای واگرایی کمک کرده‌اند. استفاده از شعارهای ایدئولوژیک، نمادهای مذهبی و روایت‌های تاریخی، در شکل‌گیری تصویر «دیگری تهدید آمیز» را در ذهن مخاطبان تثبیت کرده‌اند و در این چارچوب، رسانه‌ها نه تنها بازتاب‌دهنده سیاست‌های هویتی هستند، بلکه خود به عنوان کنشگری فعال در شکل‌دهی به گفتمان‌های قابل عمل می‌کنند. این روند، به ویژه در دوره‌های تشدید بحران‌های منطقه‌ای مانند جنگ یمن یا اعتراضات بحرین، به وضوح قابل مشاهده بوده است (Naderi Nasab, 2010). بازنمایی نمادهای هویتی در این میان نقش کلیدی ایفا می‌کند. رسانه‌های ایران با برجسته‌سازی نمادهایی مانند «عاشورا»، «مقاومت» و «استکبارستیزی»، هویت شیعی را در تقابل با هویت سنی-وهابی عربستان تعریف می‌کنند. در مقابل، رسانه‌های عربستان با تأکید بر نمادهایی چون «خادم الحرمين»، «وحدت اسلامی» و «مقابله با افراط‌گرایی»، تلاش می‌کنند تصویری از خود به عنوان «حافظ اسلام سنتی» و «مدافع نظم منطقه‌ای» ارائه دهند و ایران را به عنوان «تهدید» این نظم بازنمایی کنند. این فرآیند، که در

چارچوب نظریه سازه‌انگاری قابل تحلیل است، به شکل‌گیری «دیگری‌سازی» متقابل و بازتولید هویت‌های متخاصم انجامیده است (Saei & Alikhani, 2013: 110)

۸. هویت و سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی عربستان سعودی

۸-۱ عوامل داخلی موثر بر سیاست خارجی عربستان

سیاست خارجی عربستان سعودی، همچون بسیاری از کشورهای منطقه، نتیجه‌ی تعامل پیچیده‌ای از عوامل داخلی و خارجی است. با این حال، آنچه عربستان را از بسیاری از همسایگان خود متمایز می‌سازد، نقش پررنگ و تعیین‌کننده‌ی عوامل داخلی هویتی، مذهبی، اقتصادی و سیاسی در شکل‌دهی به رفتار بین‌المللی آن است. در میان این مؤلفه‌های داخلی، جایگاه مذهبی شهرهای مکه و مدینه که میزبان حرمین شریفین هستند، نقشی محوری و بی‌بدیل ایفا می‌کند. سیاست خارجی عربستان سعودی تحت تاثیر مجموعه‌ای از عوامل داخلی و خارجی شکل می‌گیرد. در میان مؤلفه‌های داخلی، جایگاه مذهبی شهرهای مکه و مدینه که میزبان حرمین شریفین هستند، نقش محوری دارند. این موقعیت دینی، عربستان را به کانون توجه مسلمانان جهان تبدیل کرده و بر جهت‌گیری سیاست خارجی آن تاثیر گذار بوده است. عربستان با بهره‌گیری از جایگاه مذهبی و در آمد حاصل از این اماکن مقدس، موقعیت سیاسی و فرهنگی برجسته‌ای در جهان اسلام کسب کرده است. این امتیاز همراه با ثروت نفتی، زمینه ساز ادعای رهبری عرب و دنیای اسلام و دستیابی به نفوذ سیاسی گسترده شده است (Naderi Nasab, 2010: 321-322)

۸-۲. نقش نفت در قدرت سازی و نفوذ منطقه‌ای

نفت به عنوان دومین عامل داخلی تاثیرگذار بر سیاست خارجی عربستان سعودی شناخته می‌شود. برخورداری این کشور از حدود یک چهارم ذخایر نفتی جهان، زمینه ساز تقویت قابل توجه توان نظامی آن شده است. عربستان با صرف هزینه‌های کلان برای خرید تجهیزات نظامی از کشورهای غربی، جایگاه خود را در عرصه دفاعی ارتقا داده و هم زمان به یکی از کشورهای اعطا کننده وام و کمک‌های مالی به دیگر کشورها تبدیل شده است. این حمایت‌های اقتصادی بستر مناسبی برای گسترش نفوذ نرم فرهنگی و اجتماعی عربستان در سطح منطقه و جهان فراهم کرده‌اند. علاوه بر این، ظرفیت بالای تولید نفت در این کشور، قدرت اثر گذاری چشمگیری در بازار جهانی نفت برای عربستان به همراه داشته است (Naderi Nasab, 2010: 322). در مجموع، نفت در عربستان سعودی فراتر از یک منبع درآمدی صرف، به عامل راهبردی قدرت‌سازی، نفوذ منطقه‌ای و سیاست خارجی تبدیل شده است. این منبع،

پایه‌های نظام پادشاهی را تحکیم بخشیده، امکان هزینه‌های نظامی و کمک‌های مالی گسترده را فراهم آورده، به عنوان ابزاری برای اثرگذاری بر بازارهای جهانی و در نهایت، به عنوان رکنی اساسی در اتحاد راهبردی با آمریکا ایفای نقش کرده است. با این حال، تلاش‌های اخیر عربستان برای کاهش وابستگی به نفت در چارچوب «چشم‌انداز ۲۰۳۰» و نشانه‌های تغییر در معادله «نفت در برابر امنیت»، بیانگر آن است که این کشور به دنبال بازتعریف نقش نفت در سیاست خارجی خود و حرکت به سمت الگوهای جدیدی از قدرت‌آفرینی و نفوذ است (Ekhtiari Amiri & Kalhori, 2025: 123)

۳-۸. نقش تفکر وهابیت در جهت‌گیری‌های سیاسی

عامل سوم داخلی، تفکر وهابیت است. همانگونه که پیش‌تر مطرح شد، میان مؤلفه‌های هویتی بخش هر جامعه، دین از جایگاه ارزشمندی برخوردار است. از میان شاخه‌های دین اسلام، دولت عربستان سعودی دولتی با تفکر وهابی شناخته می‌شود که تعصب شدید مذهبی، سخت‌گیری و تسامح نداشتن در دین و امور دینی و ضدیت با شیعه در قالب‌های تکفیری از نشانه‌های آن است. این نوع نگرش مذهبی، نه تنها در ساختار داخلی حکومت عربستان بلکه در سیاست خارجی آن نیز بازتاب یافته است. وهابیت با تأکید بر خلوص عقیدتی و طرد دیگر مذاهب، به ویژه تشیع زمینه ساز شکل‌گیری سیاست‌هایی شده که تقابل با ایران را نه فقط در سطح منافع ملی بلکه در سطح هویتی و ایدئولوژیک تعریف می‌کند. در نتیجه، بسیاری از مواضع عربستان در قبال تحولات منطقه‌ای، از جمله در سوریه، یمن و لبنان، متأثر از این چارچوب فکری است که رقابت با ایران را در قالب تقابل مذهبی نیز بازنمایی می‌کند (Bahramvand, 2023: 5)

۴-۸. ابعاد بین‌المللی

در سطح بین‌المللی، وابستگی عربستان سعودی به حمایت‌های امریکا مهم‌ترین عامل تأثیر گذار بر سیاست خارجی این کشور است. در دوران پس از جنگ جهانی دوم، عربستان همواره در چارچوب منافع واشنگتن حرکت کرده و در دوران جنگ سرد با مقابله با کمونیسم و تضمین صادرات نفت، نقش موثری در تحقق اهداف امریکا ایفا کرده است. پس از انقلاب اسلامی ایران نیز جایگاه عربستان نزد امریکا تقویت شد (Ghavam, 2001: 112) دومین عامل بین‌المللی موثر بر سیاست خارجی عربستان عضویت فعال در نهادهای منطقه‌ای مانند اتحادیه عرب و شورای همکاری خلیج فارس است. عربستان با تکیه بر جایگاه ویژه خود به ویژه از طریق ریاست در شورای همکاری، تلاش می‌کند دیدگاه‌هایش را بر دیگر اعضا تحمیل کند (Ataai & Mansouri Moghaddam, 2013: 75) سومین عامل موثر بر سیاست

خارجی عربستان در بعد بین‌المللی، موقعیت ژئوپولیتیک این کشور و واقع شدن میان دو آبراه مهم و حیاتی یعنی دریای سرخ و خلیج فارس است و این موقعیت استراتژیک عربستان این امکان را به این کشور می‌دهد که با کشورهای سراسر منطقه از طریق دریا در ارتباط باشد و توانایی صدور آسان نفت را به آن داده است (Ghavam, 2001: 115) در سطح منطقه‌ای و جهانی، عربستان سعودی تمایل زیادی به همکاری با آمریکا دارد و در برابر رژیم اسرائیل نیز رفتاری ملایمی نشان می‌دهد. این سیاست‌ها باعث شده عربستان در جهت محدود کردن نقش ایران در منطقه عمل کند. نمونه‌اش را می‌توان در زمان تحریم‌های نفتی علیه ایران دید؛ جای که عربستان با افزایش دادن به تولید نفت خود تلاش کرد کمبود نفت ایران را جبران کند تا قیمت جهانی نفت بالا نرود. این کار در واقع حمایت از تحریم‌های آمریکا بود. حتی در یک دوره عربستان پا را فراتر گذاشت و آمریکا را تشویق کرد که رویکردی تهاجمی نسبت به ایران داشته باشد. در مقابل این همکاری، عربستان توانسته سیاست‌های مذهبی و بنیادگرایانه‌اش را با حمایت آمریکا دنبال کند (Motaghi, 2015, : 152) کارکرد اصلی سیاست خارجی عربستان، تامین ثبات و امنیت نظام پادشاهی و ممانعت از تهدید ارزشی-هویتی و فیزیکی نظام پادشاهی است. ضمن اینکه ساختار، ترتیبات، منافع و ارزش‌های نظام پادشاهی اصلی‌ترین مولفه‌های تاثیرگذار بر سیاست خارجی عربستان محسوب می‌شود (Bozorgmehri & Norouzi, 2019: 14). با آغاز جنگ خلیج فارس و ورود نیروهای غربی به رهبری ایالات متحده به منطقه، به ویژه با استقرار پایگاه‌های نظامی در کشورهای اسلامی مانند عربستان سعودی جریان بنیادگرایی اسلامی وارد مرحله‌ای تازه شد. این تحولات، زمینه ساز تقویت گرایش‌های سلفی و افراطی شد که در برخی موارد، حمایت اشکار عربستان را نیز به همراه داشت. زمانی این حمایت‌ها بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد که رد پای آن‌ها را در داخل ایران نیز می‌توان دید. عربستان سعودی از گروه‌های تندرو و مسلح فعال در بلوچستان پاکستان پشتیبانی کرده است. یکی از این گروه‌ها، جندالله بود که باگرایش‌های سلفی و وهابی شناخته می‌شد و اقدامات خشونت‌آمیزی در خاک ایران انجام داد. منابع مالی و فکری این گروه، مستقیماً از سوی عربستان تامین می‌شد (Motaghi, 2015: 155)

۹. افتراقات هویتی بین ایران و عربستان سعودی

تفاوت‌های مذهبی میان ایران و عربستان سعودی، زمینه ساز شکل‌گیری شکاف‌های ایدئولوژیک عمیقی در روابط دو جانبه شده‌اند. آموزه‌های شیعی جمهوری اسلامی ایران با مبانی وهابی حاکم بر عربستان، از نظر فکری و اعتقادی ناسازگارترند و این ناهم‌خوانی بنیادین تاثیرات منفی قابل توجهی بر تعاملات

سیاسی دو کشور داشته است. در این میان، ایران با تاکید بر حمایت از مستضعفان و جنبش‌های آزادی خواه، به ویژه در جهان اسلام، رویکردی آرمان گرایانه را در سیاست خارجی خود دنبال کرده است. در حالی که عربستان خواستار حفظ وضع موجود است. ایران و عربستان به عنوان دو قدرت بزرگ منطقه‌ای خواه ناخواه یک رقابت دیرینه و دائم را بر سر رهبری سیاسی کشورهای اسلامی دنبال می کنند با توجه به دیدگاه‌های متضاد دو کشور در مورد نحوه انجام فریضه حج، این مسئله دائماً در مراسم حج کانون بحران می باشد. عربستان سعودی مراسم برأت از مشرکان را اقدامی سیاسی تلقی کرده و آن را مقایر با اهداف عبادی حج می داند؛ از همین رو، سیاست محدود سازی و جلوگیری از برگزاری این مراسم را در پیش گرفته است. افزون بر این، اختلاف نظر در برخی مواضع سیاسی، از جمله در خصوص مسئله فلسطین و نحو مواجهه با رژیم اسرائیل از جمله عوامل کلیدی در شکل گیری تعارضات میان دو کشور به شمار می رود (Abbasi & Askari, 2024: 199-200).

همچنین گفتمان محور مقاومت اسلامی که باز تولید فرهنگ مقاومت ملت ایران در برابر استبداد داخلی و استکبار جهانی است با ابداع شیوه نوینی از مقاومت، منافع غرب و متحدان آن را در غرب آسیا مورد تهدید قرار داده و با ایجاد چالش در توازن قوای منطقه‌ای عملاً به ساز و کار قدرتمندی جهت مقابله با سیاست‌های استکباری در منطقه تبدیل شده است (Chehrazad, 2023: 176). یکی دیگر از عوامل موثر در شکل گیری تنش میان ایران و عربستان سعودی، گرایش‌های پان عربی در میان نخبگان سیاسی عربستان و تاکید بیش از حد بر هویت عربی به عنوان یک آرمان وجودی است. این رویکرد موجب شده است که ایران و فرهنگ ایرانی، به صورت ناخودآگاه، در جایگاه یک رغیب فرهنگی و تمدنی تلقی شوند. به بیان دیگر، نوعی «جنگ سرد فرهنگی» میان دو کشور از گذشته‌های دور وجود داشته که در لایه‌های مختلف روابط دو جانبه قابل مشاهده است (Santi, 2013: 78).

۱۰. موانع موجود در راه گسترش همکاری‌های دو کشور ایران و عربستان

روابط ایران و عربستان سعودی از دیرباز با موانع متعددی مواجه بوده است که ریشه در اختلافات هویتی و ایدئولوژیک عمیق دارد و پس از انقلاب اسلامی ایران به طور قابل توجهی تشدید شده است. تفاوت‌های بنیادین مذهبی میان آموزه‌های شیعی ایران و مبانی وهابی عربستان، به ناسازگاری ریشه‌داری در تعاملات سیاسی انجامیده و هرگونه همکاری پایدار را با چالش مواجه کرده است. رویکرد آرمان گرایانه ایران مبتنی بر حمایت از مستضعفان و جنبش‌های آزادی خواه، در تضاد با رویکرد محافظه کارانه عربستان در حفظ وضع موجود قرار دارد. رقابت تاریخی دو کشور بر سر رهبری جهان

اسلام نیز بر این اختلافات افزوده است. اختلاف در مناسک حج، به ویژه مراسم براثت از مشرکان که عربستان آن را اقدامی سیاسی و مغایر با اهداف عبادی حج تلقی کرده و در مقابل ایران آن را نماد مبارزه با شرک می‌داند، و تفاوت در مواضع سیاسی نسبت به مسائل منطقه‌ای مانند فلسطین (حمایت ایران از مقاومت در برابر رویکرد عربستان در عادی‌سازی روابط با اسرائیل) و همچنین حمایت هر یک از جناح‌های متفاوت در افغانستان، از دیگر موانع همکاری به شمار می‌روند (Kazemi, 2018: 27) در مجموع، این موانع شبکه‌ای پیچیده از چالش‌ها را ایجاد کرده‌اند که هرگونه همکاری پایدار را با دشواری مواجه می‌سازد و درک عمیق آن‌ها، پیش‌نیاز هرگونه تحلیل از روابط دو کشور و طراحی راهکارهایی برای کاهش تنش‌ها به شمار می‌رود.

نتیجه‌گیری

روابط ایران و عربستان سعودی، فراتر از رقابت‌های ژئوپلیتیکی و منافع مادی، در بستری از هویت‌های متضاد، انگاره‌های تاریخی و هنجارهای متفاوت شکل گرفته‌اند. نظریه سازه‌انگاری نشان می‌دهد که ناسازگاری میان این دو کشور صرفاً ناشی از تضاد منافع نیست، بلکه حاصل برداشت‌های ذهنی و ساختارهای معنایی است که در طول زمان شکل گرفته‌اند. هویت شیعی و انقلابی ایران در برابر هویت سنی و محافظه‌کار عربستان، نوعی «دیگرسازی» ایجاد کرده که تعامل سازنده را دشوار ساخته است. رقابت بر سر رهبری جهان اسلام و تفاوت در هنجارهای سیاست خارجی نیز به بی‌اعتمادی و تشدید تنش‌ها دامن زده است. بر اساس دیدگاه سازه‌انگاری، روابط دو کشور بر محورهایی مانند هویت، فرهنگ، قبیله‌گرایی، تقابل ایدئولوژیک و ذهنیت‌های سیاسی استوار است. عربستان پس از انقلاب اسلامی، با هدف کاهش نفوذ ایران، بر تضادهای فکری تأکید کرده و از ابزارهایی مانند گسترش وهابیت و حمایت از گروه‌های جهادی بهره برده است. ذهنیت منفی رهبران سعودی نسبت به انقلاب اسلامی نیز یکی دیگر از عوامل مؤثر در بروز تنش‌هاست. باورهای مذهبی دو کشور که از جنبه دینی فراتر رفته و رنگ سیاسی گرفته‌اند، نقش تعیین‌کننده‌ای در سیاست خارجی داشته‌اند. عربستان با تالیف خود به عنوان رهبر جهان اسلام، در برابر هویت شیعی ایران صف‌آرایی کرده و از مؤلفه‌هایی مانند اتحاد با غرب، تقابل با محور مقاومت و نگرش عربی بهره گرفته است. در مقابل، جمهوری اسلامی ایران نیز با تکیه بر مؤلفه‌های استکبارستیزی، حمایت از فلسطین، گفتمان عدالت‌طلبی، دفاع از مستضعفین و مقابله با سلطه‌طلبی قدرت‌های جهانی، هویتی متفاوت و ناسازگار با عربستان تالیف کرده است. این تفاوت‌های بنیادین، به‌ویژه در حوزه ایدئولوژی، موجب تعارض در منافع و سیاست‌گذاری‌های دو کشور شده‌اند.

بر اساس دیدگاه سازه‌انگاری، کشورها بر اساس باورها و هنجارهای خود تصمیم‌گیری می‌کنند. در این چارچوب، عامل هویت به عنوان یک عنصر غیرمادی نقش مهمی در شکل‌گیری رفتارهای سیاسی ایفا می‌کند. عربستان، ایران را تهدیدی برای گسترش اسلام وهابی می‌داند و از این منظر، هویت مذهبی یکی از اصلی‌ترین عوامل اختلاف میان دو کشور است.

در مجموع، هرچند عوامل مختلفی در شکل‌گیری روابط خصمانه میان ایران و عربستان نقش دارند، اما عامل هویت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بررسی این روابط نشان می‌دهد که دو کشور هویت‌هایی نسبتاً متضاد برای خود تعریف کرده‌اند که در بسیاری از موارد، موجب تعارض منافع و سیاست‌ها شده است. با توجه به استمرار این وضعیت، به نظر می‌رسد که عامل هویت در آینده نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در روابط دو کشور ایفا خواهد کرد. در نهایت، پیشنهاد می‌شود که دو کشور با تمرکز بر اشتراکات و همکاری در زمینه‌های مختلف، و همچنین کاهش ناسازگاری‌ها از طریق تعدیل دخالت عوامل هویتی در تصمیمات سیاسی، فضایی برای گفتگوی سازنده ایجاد کنند. همچنین توجه به مسائل فرهنگی و هویتی مشترک و توسعه همکاری‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی می‌تواند روابط دو کشور را در چارچوب همگرایی توسعه داده و اختلافات هویتی را به حاشیه ببرد.

References

- Abbasi, M., & Askary, N. (2024). The impact of the identity factor on the relations between Iran and Saudi Arabia after the victory of the Islamic Revolution. *Quarterly Journal of Strategic Research of the Islamic Revolution*, 4(4).
- Adler, E. (1997). Seizing the middle ground: Constructivism in world politics. *European Journal of International Relations*, 3(3), 319-363.
- Ajorloo, M., & Maghsoudi, M. (2018). Defensive verses of the Quran and comprehensive deterrence in the Islamic Republic of Iran. *Defense Studies Quarterly*, 41, 95-120.
- Akhavan Kazemi, B. (2000). Divergences and convergences in Iran-Saudi Arabia relations. *Quarterly Journal of Middle East Studies*, 7(2), 115-145.
- Alishahi, A. R., Barzegar, E., Khoramshad, M. B., & Rahbar, A. A. (2023). Mohammad Bin Salman and the transition from pan-Wahhabism to a secular system in Saudi Arabia: Roots and consequences. *Religion and Communication (Nameh Sadegh)*, 19(1), 189-212. <https://doi.org/10.30497/pkn.2022.239810.2769>
- Ataii, F., & Mansouri Moghaddam, M. (2013). Genealogy of Saudi Arabia's foreign policy: A realistic strategy on an identity platform. *Foreign Relations Quarterly*, 5(1), 133-168.
- Azghandi, A., & AghaAlikhani, M. (2013). The regional grounds of disintegration between Iran and Saudi Arabia (2005-2011). *Politics Quarterly*, 43(2), 225-243. <https://doi.org/10.22059/jpq.2013.35664>

- Bahramvand, H. (2023). *The government of Saudi Arabia and the role of its identity-orientation in foreign policy*. Paper presented at the National Conference on Political Science and International Relations, Tehran, Iran.
- Bozorgmehri, M., & Norouzi, M. (2019). Formation of foreign policy in Saudi Arabia: Influential internal factors. *International Relations Research Quarterly*, 9(2), 69-106. <https://doi.org/10.22034/irr.2019.101047>
- Chehrazad, S. (2023). A representative interpretation of the international policy of the 13th government in the global system of power. *Political Sociology of the Islamic Revolution*, 4(13), 167-190.
- Daneshnia, F. (2015). Alexander Wendt's constructivism: Refusing to pass through the theoretical deadlocks of international relations and achieving a middle ground. *Contemporary Political Essays*, 6(2), 65-86.
- Dehghani Firoozabadi, S. J., & Dashtgerd, M. (2019). The problem of causality in international relations theories. *International Relations Research Quarterly*, 9(1), 101-122.
- Dehshiri, M. R. (2016). Constructivism and the logic of conflict between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia. *Political Science Quarterly*, 11(33), 57-80.
- Ekhtiari Amiri, R. (2016). The influence of Saudi Wahhabism opposition with discourse of Islamic Revolution of Iran on new geopolitics of the Middle East. *Political Thought in Islam*, 2(6), 125-149.
- Ekhtiari Amiri, R., & Kalhari, J. (2025). Shift in Saudi Arabia's foreign policy and the restoration of relations with Iran (2021-2024). *Foreign Relations Quarterly*, 16(4), 221-246.
- Enayat, H. (1979). The Islamic Revolution of Iran and the redefinition of identity. *Goftogu Quarterly*, (1), 25-38.
- Ghavam, S. A. (2001). *Principles of foreign policy and international politics*. SAMT Publications.
- Ghods, A., & Abolfazli Karizi, H. (2023). The impact of Saudi Arabia's intellectual contradictions on behavioral tensions with Iran. *Journal of the Islamic Revolution*, 13(46), 109-132.
- Hesabi, A. A., & Eider, N. (2019). A study of the discursive transformation of political forces after the Islamic Revolution in Iran. *Journal of Social Sciences (Islamic Azad University, Shoushtar Branch)*, 12(3), 1-20.
- Lupovici, A. (2009). Constructivist methods: A plea and manifesto for pluralism. *Review of International Studies*, 35(1), 195-218. <https://doi.org/10.1017/S026021050900842X>
- Moshirzadeh, H. (2005). *Development in international relations theories*. SAMT Publications.
- Motaghi, A. (2015). Analysis of the conflicts in the relations of Iran and Saudi Arabia from the perspective of constructivism theory. *Strategic Research of Politics*, 3(12), 141-161.
- Motaghi, A., & Kazemi, H. (2017). Historical memory and Iran's foreign policy. *Foreign Policy Journal*, (120), 215-240.
- Naderi Nasab, P. (2010). Challenges of Iran-Saudi Arabia relations in the region. *Politics Quarterly*, 40(1), 315-336.
- Nasiri, M. R. (2013). *Theories of international relations*. SAMT Publications.

- Philpott, D. (2001). *Revolutions in Sovereignty: How ideas shaped modern international relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Philpott, D. (2001). *Revolutions in sovereignty: How ideas shaped modern international relations*. Princeton University Press.
- Rasanah-IIIS (2024). "The Shift in Iranian Media Discourse Against Saudi Arabia: Implications for the Course of Bilateral Relations", Rasanah International Institute for Iranian Studies.
- Ruggie, J.G. (1998) *Constructing the World polity : Essay On International Institutionalization*. London and New York :Routledge.
- Saei, A., & Alikhani, M. (2013). A study of the conflict cycle in the relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia with emphasis on the period 2005-2013. *Political Science Quarterly*, 9(22), 103-129.
- Saei, A., & Alikhani, M. (2013). A study of the conflict cycle in the relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia with emphasis on the period 2005-2013. *Political Science Quarterly*, 9(3), 103-129.
- Sanati, R. (2013). *The Saudi Oil War On Iran*. The National Interest, Retrieved 12.
- Shirazian, M., & Keshishian Siraki, G. (2020). The role of identity in the relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia from 2005 to 2018 with an emphasis on constructivist theory. *Political Science Quarterly*, 15(49), 109-132.
- Soleimani, S. (2011). Mahdism and the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Islamic Revolution Studies*, (25), 175-195.
- Steinberg, G. (2005). "The Wahhabi Ulama and the Saudi State: 1744 to the Present", in *Saudi Arabia in the Balance*, London: Hurst, pp. 11-34.
- Torabi, G., & Rezaee, A. (2012). Strategic culture of Islamic Republic of Iran: Affirmative context and principle criteria. *Strategic Studies Quarterly*, 14(54), 135-162.
- Tork Ladani, S., & Moradi, M. (2015). A comparative study of cultural-identity components affecting the foreign policy of the Islamic Republic of Iran and France with emphasis on constructivist theory. *International Relations Research Quarterly*, 5(2), 135-170.
- Wendt, A. (2005). *Social theory of international politics* (A. Tayeb, Trans.). Qomes Publications.
- Wendt, A. (2005). *Social theory of international politics* (H. Moshirzadeh, Trans.). Center for Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs.
- Yazdani, M., Aghahosseini, H., & Sheikhoun, M. (2012). Support for liberation movements in Iran's constitution. *Islamic Law Journal*, (34), 19-40.